

nika hrvatskog jezika – Jagićem, pokazao premalo shvaćanja prema cjelokupnom našem leksiku. Po Ivekovićevu preuskom gledanju na ta pitanja hrvatski bi se pisci morali čak i odreći jezika svoga zavičaja za volju jezičnog jednostranog jedinstva. Šenoa je u svojim djelima pokazao kako instinktivno, ali i načelno bolje shvaća narav i zakone književnog jezika.

S Kalenićem možemo ponoviti kako je Šenoa doista i kao pravi „stvaralac književne riječi bio izvanredno senzibilan za integralno i harmonično jedinstvo riječi i rečenica, za jezične prelive i u njihovom lingvističkom i funkcionalnom smislu”. Šenoina ozbiljna i prihvatljiva načelna rezoniranja o književnom jeziku ostavila su vidnoga traga i u hrvatskoj jezikoslovnoj znanosti, pa je Šenoa u određenom smislu bio i jezični arbitar. Naša znanost o jezičnom izrazu upravo u Šeninim elastičnim i gipkim tekstovima „nalazi ključne tačke za spoznaju razvojne linije našega izraza”.¹² A to je veoma mnogo za jednoga pisca, po rođenju kajkavca.

Sažetak

Zlatko Vince, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 808.62:800.853(091), izlaganje održano 3. prosinca 1981. na Znanstvenom skupu August Šenoa jučer i danas, primljeno za tisak 17. veljače 1982.

The author shows A. Šenoa's clear and well-defined views on standard Croatian and its orthography. Numerous examples are quoted in order to demonstrate it.

AORIST I IMPERFEKT U ŠENOINU JEZIKU

Ivan Sović

Nerijetko se aorist i imperfekt proglašavaju arhaičnim glagolskim oblicima. Mogao bi tkogod iz takva zaključivanja izvesti i tvrdnju da je Šenin jezik zastario, među inim i zato što su u njem česta baš ta preteritalna vremena. Da nije tako, uvjerali smo se već čitajući na žalost tiskom još neobjavljenom radnju nedavno preminulog Vatroslava Kalenića o jeziku i umjetničkom jeziku Augusta Šenoe.¹ Ipak, iskoristimo pojačani obljetnički interes za djelo utemeljitelja novije hrvatske književnosti i promotrimo njegov odnos prema aoristu i imperfektu.

¹² Bilo bi korisno kada bi se Kalenićeva disertacija konačno i objavila kako bi bila dostupna široj čitalačkoj i znanstvenoj publici.

¹ Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoe. Doktorska disertacija (rukopis), Ljubljana, 1965.

Primjere iz književnog opusa A. Šenoe navodim prema prvim izdanjima. Razlog je jedan jedini: Poznato je da se u 19. st. mijenja jezik hrvatskih pisaca, posebice u drugoj polovini stoljeća, od izdanja do izdanja. To vrijedi i za Šenou na što je upozorio V. Kalenić: „Šenoin pravopis i jezik popravljali su naime brojni njegovi kasniji izdavači, najčešće zbog pravopisne i jezične modernizacije, koji puta opravdano a koji puta bez prave potrebe” (n. dj., str. 2). Potom Kalenić nastavlja: „Usporedba ostataka rukopisa sa posljednjim tekstom odštampanim za Šenoina života pokazuje, međutim, da bitnih razlika nema, barem što se tiče osnovnih oblika i karakteristika Šenoina jezika. Razlike se mogu odnositi samo na pojedine štamparske pogreške i propuste, te na nekoliko nevažnih podataka koji ne mogu bitno utjecati na pravu sliku Šenoina jezika” (str. 2–3).

Prihativši Kalenićevo mišljenje pristupio sam u svojoj raščlambi problematike u Šenoinu jeziku na temelju prvih izdanja (editio princeps).

Lako ćemo ustanoviti da Šenoa upotrebljava vrlo često aorist i imperfekt u pripovjednoj prozi i poeziji (više u povjesticama nego lirskim pjesmama, što je i razumljivo), ali također i esejističkoj, feljtonističkoj i uopće publicističkoj svojoj prozi:

*I gdje se nekad u slobodi vinu
Od svetog Jurja barjak slavan, čist,
Gdje slobodni zborahu nekad ljudi,
Sad čadorove razpe Turčin hudi* (Mile, br. 12,181).²

... liepa nada bijaše uzalud, slijedjahu dnevi tuge i nevolje, crnom je tminom silničtvo pokrilo krvju pisane listove hrvatske i srbske borbe... (Srbi, br. 227,264).

Pripominjemo da Šenoa rabi mnogo više aorist, a znatno manje imperfekt u esejističkoj, feljtonističkoj i uopće u publicističkoj svojoj prozi, izuzimajući samo glagol *biti*.

Ne upotrebljava imperfekte u drami („Ljubica”), a svoje negodovanje zbog česte uporabe imperfekta na pozornici i javno je iznio prekoravajući prevodioca zbog prečestih imperfekata i aorista, jer „ono vjekovito 'aše' dosađuje čovjeku”.³

Sintaktički, aorist i imperfekt naći se u Šenoe sa svim značenjima koja ističu naše gramatike (dinamička prošla radnja, netom prošla radnja, buduća radnja itd.).

² Radi ekonomičnosti citate obilježujem skraćeno:

Barun – Barun Ivica, Vienac, VI, Zagreb, 1874.

Branka, Vienac, XIII, Zagreb, 1881.

Čuvaj se – Čuvaj se senjske ruke, Vienac, VII, Zagreb, 1875.

Diogenes, Zagreb, 1878, Matica Hrvatska, sv. 10, str. 39, 271.

Kanarinčeva lj. – Kanarinčeva ljubovca, Vienac, XII, Zagreb, 1880.

Kugina k. – Kugina kuća, Narodna priča, Spjevaio August Šenoa, Vienac, I, Zagreb, 1869, br. 19, str. 339.

Mile – Mile Gojslavica (1524), Vienac, IX, Zagreb, 1877.

Mladi g. – Mladi gospodin, Pripovieda A. Šenoa, Vienac, VII, Zagreb, 1875, br. 17, str. 266. 18, str. 284.

Na Ozlju, Vienac, IV, Zagreb, 1872.

Prijan – Prijan Lovro, Vienac, V, Zagreb, 1873.

Seljačka b. – Seljačka buna, Vienac, IX, Zagreb, 1877.

Srbi – Srbi i Hrvati, Pozor, II, Zagreb, 1861.

Zl. zl. – Zlatarevo zlato, Roman iz prošlosti zagrebačke, napisao ga August Šenoa, Vienac, III, Zagreb, 1871. Kasniji izdavači mijenjaju Šenoi čak osnovne oblike u usporedbi s prvim izdanjem (usp. bilješku 13).

³ B. Klaić: Između jezikoslovlja i nauke o književnosti, MH, Zagreb, 1972, str. 208.

Morfološki, Šenoa se uglavnom podudara s današnjom normom, ali ima i osobitosti na koje valja upozoriti.

Kao značajku zapažanja vrijednu treba spomenuti čestotu aorista od imperfektivnih glagola: *Rastoh*, porastoh (Zl. zl., br. 38, 605); *Klekoh i ja, pa molih* (Zl. zl., isto); *...o izdaji govoriste* (Čuvaj se, br. 52, 841); *...ne govorih do naše kuće sa Lovrom ni besjedi-ce* (Prijan, br. 18, 277); *Vozismo se kroz Črnomerce...* (Barun, br. 52, 819); *Prolazih gradom...* (Barun, br. 52, 823); *...mislih si...* (Prijan, br. 19, 293); *...nedružih se s nikim...* (Kanarinčeva lj., br. 49, 790) i

*I mislih, tvrdi grad će pasti na me,
Uzjario se u mom srcu plamen,
Iz grada bjegoh – ko iz grobne jame* (Na Ozlju, br. 29, 453).

Takvu morfološku pojavu susrećemo i u drugih hrvatskih pisaca u 19. st., primjerice u Ks. Š. Gjalskoga⁴, J. Leskovara⁵, A. G. Matoša.⁶ Očito je riječ o gramatičkoj pojavi koja je vrlo živa u hrvatskom književnom jeziku u 19. stoljeću.⁷ Mislim da je razlogom toj po-javi izbjegavanje velike fonetske deformacije u osnovi glagola. Time se može objasniti i činjenica da Šenoa u imperfektu glagola IV. vrste izbjegava tvorbu sa *-jah*: *...časnici letijahu na konjih kao pomamni...* (Branka, br. 13, 194); *...među prozorima visijahu slike starih hrvatskih junaka* (Mladi g., br. 18, 284); *Nosahu na ramenima sumrtva ranjenika* (Zl. zl., br. 32, 508).

Gdjekad upotrebljava dvojne oblike, npr.: *lebdijaše i lebdāše: U snu i na javi lebdijaše pred njegovom dušom...* (Prijan, br. 17, 259); *...sred neba lebdjaše žarko sunce...* (Zl. zl., br. 31, 492).⁸

Možemo smatrati Šeninim promašajem oblik „dokazahu”, koji je pisac upotrijebio ne zato što ne zna kad se od svršenih glagola ne tvori imperfekt, nego zato što je glagol *dokazati* po svoj prilici shvaćao kao nesvršeni: *Težka kabanica, kožnat zobun, jaka sablja, a na glavi biela šubara dokazahu jasno, da taj čovjek dolazi s puta* (Zl. zl., br. 34, 538).

U Šenoje ima podosta primjera aorista s tvorbom danas neuobičajenom: „*Ne!*” *krikoh ja silno, da će mi prsnuti rebra...* (Branka, br. 20, 306); *Podbanu zadrktnuše* (= zadrhtaše. I.S.) *vedje...* (Seljačka b., br. 40, 638); *...svi sjednuše* (= sjedoše, I.S.) *na drvene stolice za dugačkim stolom* (Diogenes, 271).

Dosljedno prezentu „moradnem”, a u skladu s gramatičkom normom svoga vremena, Šenoa upotrebljava aorist „moradoh”: *Pred smrt moradoh mu ponoviti strašnu onu zakletvu...* (Zl. zl., br. 38,605); *I Magda morade pred sud* (Zl. zl., br. 31, 492); *Ponajprije odpjevaše pjesmu... te se moradoše iz vrela napit hladne vode...* (Branka, br. 32, 502).

⁴ I. Sović: Jezik Ksavera Šandora Gjalskoga. Doktorska disertacija (rukopis), Zagreb, 1980, str. 264.

⁵ I. Sović: Jezik Janka Leskovara, NIRO „Školske novine”, Zagreb, 1982, str. 71, 110–112.

⁶ S. Babić: O tzv. aoristu imperfektivnih glagola, Jezik, XXIV, Zagreb, 1976, br. 2, str. 34.

⁷ Vidi o tomu detaljnije: S. Babić, n. dj., str. 33–41.

⁸ Doduše, T. Maretić upozoruje da imperfekt ima katkad *-ijah*, npr. *jezdijaše, lebdijaše* i dr., ali pretežito u narodnim pjesmama i pripovijetkama i da se takav dulji imperfekt susreće znatno rjeđe u pisaca, primjerice u Daničića nikad, a u Karadžića jedan jedini put. V. Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, MH, Zagreb, 1963, str. 270.

Osobito je zanimljiva tvorba Šenoina pluskvamperfekta koji mu neki priređivači ispravljaju, mijenjajući „bje” u „bješe”, „bješe” u „bjehu”: *Drago nam bje grofa ženit* (Mladi g., br. 18, 283); *Širota djevojka nebje nikad pohodila te gospode* (Branka, br. 14, 209); *...komu bješe prišli nadimak „biskupska palica”* (Zl. zl., br. 31, 489).

U posljednjem primjeru prema normi zaista bi trebalo biti „bjehu” jer se pluskvamperfekt tvori od imperfekta i radnog glagola pridjeva, ali po čemu autor nema pravo i na takvu tvorbu?

Odavno bje starica obudovila (Zl. zl., br. 31, 489).

U „Zorinu” izdanju Šenoinih djela iz g. 1951. prepravljeno je „bje” u „bješe”: *Odavno bješe starica obudovjela*.⁹

Očito je to za Šenou jekavski oblik aorista¹⁰ i valjalo bi takvu tvorbu pluskvamperfekta ostaviti kao osobitost Šenoina jezika.

Nipošto ne valja ispravljati aorisni oblik kad on nije sastavni dio pluskvamperfekta: *...al čudo od čudesa, o kom nije ni cigla duša u gradu sanjala, eto bje ovo...* (Zl. zl., br. 31, 491). No, u „Zorinu” izdanju Šenoinih djela to je učinjeno i rečenica glasi: *...al čudo... eto bješe ovo...*¹¹

Držim neopravdanim i ispravljanje ikavskih likova aorista od glagola III. vrste: *...kad nije drukče bilo, strpismo se ajde, brojeći dane od Svih Svetih...* (Barun, br. 50, 788); *Vidih, kako je zrno odnielo generalu Auerspergu glavu* (Zl. zl., br. 34, 541).

U posljednjem primjeru ispravljen je oblik „vidih” u „vidjeh” u „Zorinu” izdanju.¹²

U pripovjednoj prozi aorist i imperfekt podjednako upotrebljava ne samo u narativnim i deskriptivnim dijelovima pripovijedanja, pa i u dijalogu:

Divno je sjalo sunce dne 18. svibnja 1890. nad Senjem, al u Senju bijaše sve mrko i neveselo. Po uzanim ulicah prolazahu pod kalpakom i oružjem mrki ljudi, zaustavljajući se hrpimice, razpravljajući živo i žestoko; bezposleni mornari, sjedeći na praznih bačvah, psovahu do zla boga, dva tri prastara vlastelina, stajahu pred fratarskom crkvom, ispod zabrinuta oka gledjuć¹³ za četom oružanih Uskoka... (Čuvaj se, br. 47, 750).

„Glava me nešto zaboljela. Gori mi – nà ćutite sami”, zaboravi se Klara, pruživ mu lijepu glavu, al se brzo popravi „neupišite mi toga u grijeh. Bolestna sam, luda sam. Sjećam se, kako ležaste u vrućici. Ne jedan put stavih vam ruku na čelo. Oprostite; podivljah u ovoj divljači” (Zl. zl., br. 37, 588).

Aoristi su mu u dijalogima mnogo češći.

⁹ Djela, IV, Zagreb, 1951, str. 8.

¹⁰ Vidi: V. Babukić: Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga, Danica ilirska. Tečaj II, Zagreb, 1836, br. 14, str. 53 (Reprint izdanje, Liber, Zagreb, 1970).

¹¹ Dj. nav. u bilj. 9, str. 10.

¹² Isto, str. 45.

¹³ Jedan tipičan primjer mijenjanja osnovnog oblika u Šenoinu jeziku što potječe od izdavača njegovih djela pronašao sam u romanu „Čuvaj se senjske ruke” u usporedbi s prvim izdanjem. Naime, u prvom izdanju odštampan je oblik „gledjuć”, a u „Zorinu” izdanju Šenoinih djela iz g. 1951, str. 212, mjesto toga oblika tiskan je oblik „gledahu”. Dakle, očit primjer samovolje izdavača i izvršenog nasilja u Šenoinu jeziku.

Nerijetko je A. Šenoa pravi virtuoz u skladnom izmjenjivanju prošlih vremena:

„Tam kod strine ga zatekoh,

Pade on i pade strina;

Jelo ti već nemaš sina!

Što ti rekoh, neporekoh.”

Na to s mjesta

Kuga nesta (Kugina k., br. 19, 339).

U pregnantnim situacijama i u situacijama bržeg tempa, bržeg ritma Šenoa funkcionalno varira prošla vremena, pa i bezglagolske rečenice:

Bio sam došao do zavoja ceste, tu krenuh preko polja kraćim putem. Najedanput razabrah više glasova, čuh i topot konjâ. Mjesečina jasna. Gledam, pa vidim u mjesečini sablje carskih husara. Išli za mnom u potjeru; vidi se, i bajoneta, kako se blišiču, tu je bilo i pješaka. Da, dà, mene tražili. Bacih se za grm, ali prekasno, husari me bili opazili; čuo sam kako psuju, kako lete prema meni. Ja u bjeg! Skupio sam sve svoje sile, letio sam, letio, da sam već bio bez duše (Barun, br. 52, 821).

Razmotri li se jezična struktura Šenoine proze i stiha, vidi se kako on baš glagolskim oblicima efektno ostvaruje auditivne i vizualne vrijednosti jezičnog izričaja. Značajnu ulogu u tomu imaju aoristi i imperfekti. Naime, s pomoću njih ostvaruje eufoničnost, ritmičnost, melodioznost, dinamičnost i dr., što pokazuje da „je znao vrlo dobro iskoristiti vrijednost i snagu naše riječi i melodiku hrvatskog jezika”.¹⁴

Treba li naročita profinjenost uha za ovu zvučnost i ritmičnost:

Ne imah kuće, ne imah zaklona, ne imah ni koliko zadnji moj kmet. Bože! Ogriješila sam dušu. Prokleh dan, prokleh noć, prokleh sviet, prokleh sve! Oh, ne do bog ni vam ni vašoj djeci doživjet, proživjet takovu noć (Seljačka b., br. 40, 637).

Ti i drugi primjeri svjedoče da je „izbor aorista uvjetovan afektivnim doživljajem situacije”.¹⁵

Nedvojbeno je da se jednim dijelom čestota tih vremena u Šenoae može objasniti i manjrom hrvatskih pisaca 19. st., a ne samo valorizacijom afekata, kako upozoruje V. Kalenić,¹⁶ koji je u pravu pišući: „Razumljivo je da se ne može svaki aorist ili imperfekt u djelima pojedinih pisaca shvatiti uvijek jednako, jer potpuni njihov lik izlazi iz konteksta i iz situacije u kojoj se nalaze, a svaki pisac, osim toga, njihovim izborom kazuje i niz drugih elemenata koji često puta ne moraju biti sasvim jezičnog podrijetla. Zajedničko im je, međutim, da se aoristi i imperfekti doživljuju najprije u svojoj stilografskoj funkciji i da aktivno učestvuju u formiranju stilskih punktova, bez obzira da li su potekli iz historijskih, formalnih ili sadržajnih izvora”.¹⁷

Jezik A. Šenoae uvjerljivo pokazuje koje i kakvo bogatstvo mogu biti aoristi i imperfekti kad se njima služi umjetnik riječi i jezični stvaralac, pisac koji ih instinktivno osjeća i

¹⁴ M. Šicel: Pregled novije hrvatske književnosti, MH, Zagreb, 1971, str. 64.

¹⁵ V. Kalenić, n. dj., str. 270.

¹⁶ Isto, str. 272.

¹⁷ Isto, str. 273.

funkcionalno upotrebljava; umjetnik riječi koji o njima ne razmišlja samo s gledišta gramatičko-morfološke pravilnosti nego i s gledišta izražajne vrijednosti, stilske obilježnosti. August Šenoa je očito takav umjetnik riječi, jezični stvaralac.

Budući da je Šenoa mario za razliku između razgovornog jezika i jezika književnosti, a bio je i pod znatnim utjecajem svoje svestrane naobrazbe, znajući osim slavenskih jezika gotovo sve glavne evropske jezike te klasične, posebice latinski, razumljivo je da je aoriste i imperfekte rabio više nego njegovi tadašnji kolege po peru. Ipak, nanijeli bismo veliku nepravdu Šenoi kad bismo čestotu aorista i imperfekta u njegovu jeziku pripisivali samo tuđim utjecajima. Navedeni primjeri u ovom članku uvjeravaju nas da u tome valja uzroke tražiti u prvom redu u stvaralačkom odnosu Šenoinu prema jeziku. Naime, Šenoi nije bitno samo da s pomoću preteritalnih vremena upućuje na vremensko događanje radnje, nego i da ostvari potrebnu glasovnu orkestraciju, rečeničnu ritmičnost, željeni osjećajni akcent, izraznu konciznost i potpun sklad sa sadržajem iskaza.

Iznio sam samo neka po mom mišljenju relevantna zapažanja o aoristu i imperfektu u Šenoinu jeziku, a Šenoa zaslužuje da se tim vremenima u njegovu jeziku posveti čitava studija.

Sažetak

Ivan Sović, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 801.559.12+801.559.14:801.563:82.07:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 17. veljače 1982.

In this paper, the author discusses the use of the Aorist and the Imperfekt in the works of the Croatian writer August Šenoa.

OSNOVNE ZNAČAJKE KOZARČANINOVE PROZNE REČENICE

Marko Samardžija

Imajući u središtu svog zanimanja književno djelo, književna kritika u ocjenjivanju njegovih vrijednosti zna nerijetko, iako tek najčešće usputno, jer joj to i nije cilj, reći ponešto i o jeziku književnog djela. Naravno da veći dio takvih sudova nije (u)temeljen na iscrpnu raščlanjivanju jezičnih značajki djela, pa nije dostatno pouzdanom pomoći jezičnom prosuđivanju književnog djela. Jer, književni kritik svoje sudove o jeziku (ukoliko ih uopće izrekne) temelji (uz rijetke iznimke) na impresiji, na dojmu izazvanu neki put i manje bitnim jezičnim podacima iz prosuđivanog djela. Ipak, i takvi sudovi književne kritike mogu kadšto biti inspirativnim smjerokazom i lingvostilističkom pristupu književnom djelu.